

Rehber Anlatımında Anadolu'daki Aziz ve Azizeler*

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gizem ERÇOLAK

Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi/ *Kastamonu University, Faculty of Tourism*

e-mail: gizemercolak@gmail.com

Canan TANRISEVER YİĞİT

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi/ *Assoc. Prof. Dr., Kastamonu University, Faculty of Tourism*

e-mail: ctanrisever@kastamonu.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın amacı Hristiyanlık tarihinde önem arz eden, Anadolu'da bulunmuş veya bir şekilde yolu Anadolu'dan geçmiş aziz ve azizelerin rehber anlatımındaki yerini incelemektir. Bu kapsamda çalışmada 279 aziz ve azizeye yer verilmiştir. Araştırmada turist rehberlerine nitel araştırma yöntemlerinden biri olan görüşme tekniği uygulanmıştır. Bu doğrultuda 28 turist rehberi ile görüşülmüştür. Turist rehberleri belirlenirken alanında uzman kişiler olmasına ve aktif olarak rehberlik yapanlar olarak seçilmeleri tercih edilmiştir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda turist rehberleriyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda Anadolu'da yaşamış azizler arasında en fazla rehber anlatımlarında yer alan azizler; İsa Peygamber, Vaftizci Yahya, Havariler, Paul, George, John, Nikolaos, Konstantin, Sergios ve Bachos, Kapadokyalı Babalar, 4 Evangelist, Polikarpos, Gregorios, Simeon, Lazarus, Panteleimon, Mamas, Barnabas, Onouphrios, Stilit Simeon, Amasyalı George, Mor Efrem, Gregor Lusavoriç, Papias, Yedi Uyurlar, Sivaslı Kırk Martyr, Ignatios ve Theodor iken azizeler ise; Meryem, Tekla, Katherina, Barbara, Euphemia, Mecdelli Meryem, Helena, Theodore, Elizabeth ve Anna'dır.

Anahtar Kelimeler

Turist Rehberliği, Anadolu Azizleri, Anadolu Azizeleri

Makalenin Künyesi/ Article Information: Erçolak, G. & Tanrısever Yiğit, C. (2023). Rehber Anlatımında Anadolu'daki Aziz ve Azizeler, *Turist Rehberliği Nitel Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 58-76.

* Bu makale 2021 yılında Gizem Erçolak tarafından "Anadolu'da Görülen Aziz/Azizeler ve Rehber Anlatımındaki Yerleri" isimdeki Doç. Dr. Canan Tanrısever Yiğit danışmanlığında hazırlanmış olan yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Aziz ve azizelerle ilgili detaylı okuma için teze ulaşılabilir.

Saints in Anatolia in the Expression of Tourist Guides

Abstract

The aim of this study is to examine the place of the saints, who are important in the history of Christianity, who were in Anatolia or who somehow passed through Anatolia, in the guide narrative. In this context, 279 saints and saints were included in the study. In the research, the interview technique, which is one of the qualitative research methods, was applied to the tourist guides. In this context, 28 tourist guides were interviewed. While determining the tourist guides, it was preferred that they be experts in their field and that they should be chosen as those who actively guide. In line with the information obtained, in-depth interviews were conducted with the tourist guides. In line with the information obtained from the interviews, among the saints who lived in Anatolia, those who took part in the guide narratives the most; Jesus Christ, John the Baptist, Apostles, Paul, George, John, Nicholas, Constantine, Sergios and Bachos, Cappadocian Fathers, 4 Evangelists, Polycarpus, Gregorios, Simeon, Lazarus, Panteleimon, Mamas, Barnabas, Onouphrios, Stilit Simeon, George of Amasya, While Mor Efreem, Gregor the Illuminator, Papias, Seven Sleepers, Forty Martyrs from Sivas, Ignatios and Theodor are among the saints; Mary, Thecla, Katherina, Barbara, Euphemia, Mary Magdalene, Helena, Theodore, Elizabeth and Anna.

Keywords Tourism Guidance, Anatolian Saints

Giriş

Birçok dini, dili ve ırkı yaşatmış olan Anadolu, Hristiyanlık için önemli bir merkez olmuştur. Filistin, Hristiyanlığın doğduğu yer olarak bilinse de büyük ölçüde yayılım gösterdiği yer Anadolu'dur. İsa Peygamber ile beraber şekillenmeye başlayan Hristiyanlık, Konstantin'in bu dine serbestlik tanınması ve I. Theodosios'un Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi üzerine Anadolu Hristiyanlık için merkez konumuna gelmiştir. Hristiyanlığın Kutsal Kitabı'nın da neredeyse yarısı Anadolu ile ilişkilendirilmiştir (Tiefenbach, 2012). Bunun yanı sıra İncil'de Anadolu'da geçen pek çok mekân ismi de vurgulanmıştır. İsa'nın ölümüyle birlikte onun mesajını yaymak için kendi seçtiği havarileri dünyanın dört bir yanına dağıldığı gibi birçoğunun yolu ise Anadolu'dan geçmiştir. Bununla birlikte adı Yeni Ahit'te yer alan ve kitabın 13 bölümü kendisine ayrılan Tarsuslu Paul, Timothy, Petrus ve Philip gibi isimler Anadolu'da faaliyetlerde bulunmuş ve o dönemde birçok yere geziler düzenleyip misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir (Urgun 2011:6).

Hristiyanlık için önemli olan yedi kilise Efes/Selçuk, İzmir/Symrna, Bergama/Thyateria-Akhisar, Sardes/Salihli, Philadelpheia/Alaşehir ve Laodikeia/Goncalı'da Anadolu'da kurulmuş ve ilk olarak kurulduğu bölgede Hristiyanlığın yayılım gösterdiği ilk Hristiyan toplulukları oluşturulmaya başlanmıştır (Varış, 2000: 3). Hatay'da bulunan Hristiyanlığın ilk kilisesi olarak bilinen St. Pierre Kilisesi'nde ilk kez "Hristiyan" kelimesi kullanılmıştır (Sargın & Tanrısever, 2020: 334-341). Hristiyanlık için önemli bir diğer isim ise St. Paul'dur. İncil'de 13 bölümü kendisine ayrılan ve yaptığı misyonerlik yolculuklarıyla havarilere eş tutulan St. Paul Kilikya Bölgesi'nden Tarsusludur. Bunun yanı sıra Hristiyanlıkta aziz olarak kabul edilmiş (Seven Sleepers) Yedi Uyurlar'ın derin bir uykuya dalıp tam 300 küsur yıl uydukları mağaranın da Tarsus'ta olduğu söylenir (Budak, 2012). Efes, Hristiyanlık için oldukça önemli bir diğer merkez statüsünde bulunmaktadır. Meryem Ana ve Havari Yuhanna hayatlarının bir kısmını Efes'te geçirmişlerdir. Havari Yuhanna yazdığı yedi mektubunu burada yazmış ve Hristiyanlığın önemli kabul ettiği yedi kilisesine yine buradan göndermiştir. Yine Hristiyanlık için önemli olan Yedi Uyurlar'ın Efes'te de yaşadığına inanılmaktadır. Hristiyanlığı o dönemde kabul etmiş bir diğer şehir ise Urfa olmuştur.

Hristiyanlık alemi için önemli kabul edilen "Kutsal Mendil" olayı burada gerçekleşmiştir (Budak, 2012: 67-76). Hristiyanlık için önemli olan konsiller dinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Bu konsiller Anadolu'da gerçekleşmiş ve kiliselerde meydana gelmiş o dönemde Hristiyanlık dini sorunlarına çözüm önerilerinde bulunulmuştur (Madrigal, 2015). Hristiyanlık için Anadolu'da bir diğer önemli nokta ise Kapadokya'dır. Birçok kilise babası burada yaşamış,

yapılan kilise ve manastır yapıları ile hem Hristiyanlığın yayılmasında hem de şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu sebeple Hristiyanların birçok hac güzergahında bulunan mekanlar Anadolu toprakları içindedir. Bu sebeple Hristiyan inanç sistemindeki birçok aziz ve azize ya Anadolu'da yaşamış ya da yolu Anadolu'dan geçmiştir. Yapılan literatür araştırmasında yolu Anadolu'dan geçen 279 aziz ve azize bu çalışma kapsamına alınmıştır.

Çalışmanın amacı; Hristiyanlık tarihinde önem arz eden aziz ve azizeler incelenmiş olup, Anadolu'da yaşamış olanları veya bir şekilde yolu Anadolu'dan geçmiş olan aziz ve azizelerin rehber anlatımındaki yerleri incelemiştir. Çalışmanın önemi ise daha önce literatürde hepsinin bir arada olduğu toplu bir kaynak olmamasıdır. Bu yüzden Anadolu'da yaşamış aziz ve azizelerin bir arada bulunduğu toplu bir kaynak hazırlanmış ve okuyucuya sunulmuştur.

Aziz ve Azize Kavramları

Anadolu diğer bir adıyla Küçük Asya, 12.000 yıllık tarihiyle en eski medeniyetlerden biridir ve birçok medeniyete ev sahipliği yapan merkez konumundadır. Birçok medeniyete ev sahipliği yapması beraberinde farklı din ve inanışları da getirmiştir (Güzel, 2012: 133-141). Anadolu, diğer dinlerde olduğu kadar Hristiyanlık içinde önemli bir merkezdir. İsa Peygamber'in doğumu olarak kabul edilen Miladi Takvim başlangıcı ile ortaya çıkan Hristiyanlık, Kudüs'te baş göstermiş, Roma'da şekillenmiş ve Anadolu'da yayılım göstermeye başlamıştır. Hristiyanlık, İsa Peygamber'den sonra havarileri, Paul ve din öncüleri ile birlikte geniş kitlelere ulaşabilmiş ve temeli sağlam taşlar üzerine kurulmuştur (Ulutürk, 2005).

Dinler var olduğu günden beri tüm dinlerde Tanrı'ya diğer insanlardan daha yakın olduğu düşünülen insanların varlığına inanılmaktadır. Bu kişiler, Hristiyanlıkta "aziz" ve "azize" olarak adlandırılmıştır (Budak, 2012: 4-6). İki bin yıllık Hristiyan kilise tarihinde kutsallıklarıyla bilinen binlerce aziz ve azize kabul görmüştür. Aziz ve azizeler Hristiyanlık dininin önemli bir parçası olarak bilinmektedir (Kazdhan & Sevcenko, 1991). Aziz kavramı ilk kez Hristiyanlıkla ortaya çıkmıştır. Daha önceleri "aziz" kelimesi yerine "kutsal" kelimesi kullanılmaktadır. Azizlerin kültleri, kendilerinden geriye kalan rölikleri, göstermiş oldukları mucizeleri, ikonaları ve anmak için özel günlerinde anılmalarıyla kutsallıklarını devam ettirmişlerdir (Akyürek, 1999: 175). Bu bağlamda kutsallık kavramı zaman içerisinde azizlik kavramına dönüşmüştür. İsa Peygamber ile başlayan bu kavram daha sonra havarileri ve ona inananlarıyla devam etmiştir. Bu kişiler Hristiyanlık inancında doğru inancın oluşmasında ve yer edinmesinde oldukça zorlu zamanlardan geçmiş, gayretler göstermiş, mucizeler göstermiş ve kendilerinden aziz olarak bahsedilmiştir. Aziz ve azizeler Hristiyanlığa davetkar bir tavır sergilemiş ve şifa veren, doğaüstü güçler gösteren, daima doğruluğu simgeleyen ve gösteren, kötülüklerden koruduğuna inanılan kimseler olmuşlardır. Tanrı ile insanlar arasında bir çeşit köprü görevi görmüş ve yaşadıkları hayat tarzı ile hep ayrı tutulmuşlardır (Budak, 2012). İlk başlarda karşı çıkılan aziz ve azizeler göstermiş oldukları mucizelerle insanlar arasında saygı duyulmuş ve inanç gereği kabul edilmişlerdir.

Aziz kelimesi ilk kez St. Paul'un mektuplarında karşılaşılan bir ifade olmuştur (Urgun, 2011: 8). Aziz kelimesi başlarda Hristiyanlığı benimseyen her birey için söylenmiş daha sonraları kiliseye bağlı olan ve yaşamlarını bu yolda sonlandırmış bireyler için kullanılmıştır. Daha önceki zamanlarda ise vaftiz olan her bireye aziz denilmiştir. M.S. 2. yüzyılın başlarında ise aziz kelimesi belli başlı kişilere söylenmiştir. Sonra bu kavram yerini imanlarından dolayı ağır baskı ve zulümler yapılanlar içinde geçerli kılınmıştır. O dönemde soylu ailelere mensup kişilere de aziz denilmiştir (Budak, 2012). Aziz kelimesi zamanla değişime uğramıştır. İlk zamanlar sadece peygamberlere, meleklerle, din şehitlerine söylenmektedir. Sonraları ise işkencelere maruz bırakılan ama öldürülmeyen kimselere de denilmiştir. Hristiyanlığın kabulü ile birlikte ise hayatını mütevazı bir şekilde idame ettirmek isteyen Hristiyanlığı insanlara

öğreten keşiflere de aziz unvanı verilmiştir. Daha sonraları yönetici sınıfındaki kişilere de aziz denilmiştir (Mamytov, 2010). Azizler normal insanlar gibi yaşamış, kimilerinin aziz olacağı önceden bildirilmiştir. Aziz ve azizeler hayatlarını Tanrı'ya adanmış ve Hristiyanlık çerçevesi içerisinde yaşamışlardır (Kazdhan & Sevcenko, 1991). Kilise tarafından kabul edilen aziz ve azizeler insanlara en şeffaf olan, Tanrıya yakınlıklarıyla bilinen, dini vazifelerini yerine getiren, inandıkları din uğruna tüm fedakarlıkları yapabilen, mucizeler gösteren ve Tanrı tarafından kabul gören kimselerdir (Budak, 2012). Fakat bazılarının kutsal olarak bilinmesi ölümlerinden sonra başlamış bir olgudur. Benimsedikleri hayat tarzı, karakteristik yapıları onları kutsal mertebeye ulaştıran etmenler olmuştur. Aziz ve azizelerin diğer insanlardan ayrı tutulmalarındaki etmenler Hristiyanlık dininin buyruklarına göre yaşamış olmak, dünyevi zevklerden uzaklaşmak ve sahip oldukları nimetleri terk etmek, sadece tek doğrunun İsa Peygamber'in öğretilerini yaymak olduğunu düşünen kimseler olmasıyla ayırt edilmektedir. Bunların yanı sıra mucizevi yetenekler de sergilemişlerdir (Ulutürk, 2005). İlk aziz unvanı ise İzmir'de öldürülen Polikarpos olmuştur. Azizliğin çeşitlerinden bir diğeri "Şehit (marytr)" dir. Hristiyanlık tarihi boyunca dinleri uğruna faaliyetler göstermiş, sayısız işkenceler görmüş, inançları uğruna şehit olmuş sayısız aziz ve azize var olmuştur (Budak, 2012). Şehit kabul edilenler kutsal olarak kabul görmüş kimselerden seçilmiştir. Hz. Yahya'nın şehit edilmesi, Aya Tekla'nın şehitliği bunlara örnek isimler olarak kabul edilmiştir (Budak, 2012).

İsa Peygamber'in öğrencileri Hristiyanlığı yaymak için ilk aziz statüsündeki kişiler olmuşlardır. İsa Peygamber'den sonra mesajı kendi seçtiği havarileri tarafından öğrenilmiştir. İsa Peygamber'in ölümünden sonra mesajını geniş kitlelere ulaştırmak isteyen öğrencileri dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır (Kılıç, 2006). Havarilerden Petrus, Filipus, Yuhanna, Bartholomeos Anadolu'da yaşamış havariler arasındadır. Havarilere eş tutulan bir diğer isim Paul, misyonerlik faaliyetleri adı altında yapmış olduğu yolculukların çoğunu Anadolu toprakları içerisinde gerçekleştirmiştir. İsa Peygamber'in yolundan gitmeyi seçen Paul, yaşadığı dönemde oldukça etkili topluluklar oluşturmayı başarmıştır. İsa Peygamber'den sonra Hristiyanlık için en etkili kişi olarak adından bahsettiren Paul, oldukça zorlu ve uzun olan yolculuklarından İncil'de de yer verilmiştir (Erçolak vd. 2019: 537). İsa Peygamber'in annesi Meryem, havariler, İncil yazarları, ilk din şehitleri ve İsa'nın ilk inananları aziz kabul edilmiş ve yaşadıkları yerler kutsal kabul edilmiştir. Anadolu'da yaşamış, burada doğmuş ve bir şekilde yolu Anadolu'dan geçmiş bu yerler Hristiyanların hac güzergâhında bulunan bu mekânların çoğu şehit düşenlerin, din önderlerinin ve aziz ve azizelerin yerleri olmuştur. Havari Yuhanna ve Meryem Efes'te, Havari Filipus Pamukkale'de, Azize Barbara İzmit'te, Havari Bartholomeos Pamukkale'de izler bırakmışlardır (Zaman, 2005). Bunların yanı sıra Antakya, Kapadokya, Urfa, Trabzon, Hatay, Tarsus, Çorum, İznik, Konya, Silifke, Kayseri, Isparta-Yalvaç gibi yerlerin çoğu aziz ve azizelerin olduğu kadar önemli olaylara da ev sahipliği yapmış mekânlar olmuştur (Keskin, 2018). İncil'de Vahiy Bölümü'nde adları geçen kiliseler, İsa'nın kendisine görünmesinden sonra mektuplarını yedi kiliseye yollayan Havari Yuhanna ile ilk Hristiyan topluluklarının oluşumlarında önemli derecede etkili olmuştur (Türkoğlu, 2006). Bu kurulan kiliselerdeki amaç Hristiyanlığın mesajını ulaştırmaktan ziyade Hristiyanlaşmayı sağlayabilmek olmuştur (Gündüz, 2002).

Anadolu'daki Aziz ve Azizeler

Hristiyanlık dini içerisinde sayısı bilinmeyen oldukça fazla aziz ve azize vardır. Yapılan literatür çalışmasında Anadolu'da yaşamış veya bir şekilde yolu Anadolu'ya düşmüş aziz ve azizeler incelenmiştir. Anadolu'da yaşamış bölgelere göre dağılım gösteren bu aziz ve azizelerden incelenmiştir. Bu aziz ve azizelerin hangilerinin ne kadar sıklıkla rehber anlatımında yer aldığı okuyucuya aktarılmıştır.

Anadolu'da yaşamış en önemli azizler; Vaftizci Yahya, Havariler, Paul, George, John, Nikolaos, Konstantin, Sergios ve Bachos, Kapadokyalı Babalar, 4 Evangelist, Polikarpus, Gregorios, Simeon, Lazarus, Panteleimon, Barnabas, Manas, Onouphrios, Stilit Simeon, Amasyalı George, Mor Efrem, Gregor Lusavoriç, Papias, Yedi Uyurlar, Sivaslı Kırk Martyr, Ignatios ve Theodor'dur. En önemli azizeler ise; Meryem, Katherina, Tekla, Barbara, Euphemia, Mecdelli Meryem, Helena, Theodore, Elizabeth ve Anna'dır (Budak, 2012).

İncil'de geçen en önemli isimler; Meryem, Yusuf, 3 Müneccimler, Vaftizci Yahya, Havariler (Petrus, Andreas, Büyük Yakup, Yuhanna, Filipus, Bartholemeus, Thomas, Matta, Küçük Yakup, Simun, Yudas, Yahuda İşkaryot, Matthias), Paul, Mecdelli Meryem, Yakup ile Yusuf'un annesi Meryem ve Zebedi oğullarının annesi Meryem, Elizabeth, Zekeriya, Barnabas, Nikolaos ve Lazarus'tur (Urgun, 2011).

Yöntem

Araştırmada daha önce yapılmış çalışmalar ve ikincil veri kaynaklarına başvurulmuştur. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Araştırma verileri yarı yapılandırılmış görüşme soruları ile açık uçlu soru formu yoluyla elde edilmiştir. Bu anlamda profesyonel turist rehberleri ile görüşme yapılmıştır. Çalışma ile ilgili alan yazım taraması derinlemesine bir inceleme yapıldıktan sonra elde edilen ikincil veriler yardımı ile Anadolu'da Yaşamış Aziz ve Azizelerin Rehber Anlatımındaki Yeri ile ilgili çalışmada profesyonel turist rehberleri ile görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formu hazırlarken aşağıda belirtilen çalışmalardan yararlanılmıştır:

- Erçolak & Tanrısever & Pamukçu (2018) İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Paulus'un Önemi ve Tarsus Turizmine Etkisi,
- Tanrısever & Koç (2018) Motifler ve Sayıların Rehber Anlatımındaki Yeri,
- Başer & Başçı (2012) İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Pavlus Evi'nin Önemi ve Tanıtım Faaliyetlerine İlişkin Ziyaretçi Görüşlerinin Değerlendirilmesi,
- Durmuş (2019) Unesco Geçici Listesine Alınan Kasaba Köyü Mahmutbey Camii ve Kastamonu Turizmine Yönelik Değerlendirmeler,
- Başçı (2011) Türkiye'de İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Pavlus'un Yeri Önemi ve Turistik Ürün Potansiyelinin Değerlendirilmesinde Tanıtım Faaliyetlerinin Rolü

Çalışmaya dahil olan katılımcılar, alanında uzman rehberler arasından seçilmiştir. Çalışmaya katılım sağlayan turist rehberlerini belli konularda uzmanlık sahibi insanlara özen gösterilmiştir. Yapılan bu çalışmanın katılımcıları olan profesyonel turist rehberleri, gönüllülük esasına göre belirlenmiştir. Bir rehberin başka bir rehberle yönlendirmesiyle birçok kişiye ulaşılmış ve farklı dillerde ve farklı turist gruplarıyla çalışan turist rehberleri çalışmaya eklenmiştir. Özellikle sahada aktif olarak çalışan turist rehberleri olmasına özen gösterilmiştir. Çalışmaya katılım sağlayan 28 turist rehberi rehberlik çalışma kartına, tecrübelerine (iki yıldan kırk yıla kadar) ve çeşitli uzmanlık alanlarına (örn. bölge, kültür, gastronomi, müze ve inanç turizmi) sahiptir. Araştırmaya katılan rehberlere görüşme formu uygulanmıştır.

Rehberlere uygulanan görüşme formu 28 sorudan oluşmaktadır. İlk 14 soru katılımcıların demografik bilgilerinden elde etmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Bu bölümde rehberlerin; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, yaşamakta oldukları şehir, bağlı oldukları oda, uzmanlık alanları, çalışma lisanslarını nereden aldıklarını, lisans türü, mesleki deneyimleri, hangi bölge rehberi oldukları, en çok hangi bölge turlarına çıktıkları, hangi dil/dillerde rehberlik hizmeti verdikleri ve hangi bölgeden gelen turistlere hizmet verdikleri sorulmuştur. Geriye kalan 14 soru ise anlatım yapılan aziz ve azizelerin, detaylı anlatımlarından, aziz ve azizelerin hayatlarından, efsanelerinden, en çok ve en az merak

edilenlerinden, rehberlerin anlatılmasını önerdikleri aziz ve azizelerden, Hristiyanlık tarihi için önemli olanlarından, karakteristik özelliklerinden, yaptıkları işlerden, aziz ve azizelerle bağlantılı olan ziyaret yerlerinden, anlatım yapılacak aziz ve azizelerin ne tür kıstaslar ele alınarak seçildiğinden ve son olarak da anlatımların Türk veya yabancı turiste göre farklılıklarını belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. Hazırlanan görüşme formuna 5 akademisyen ve 5 lisanslı rehberden kapsam geçerliliği alınarak son hali verilmiştir. Görüşmeler telefonda sesli arama, görüntülü konuşma ve mail yolu ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan rehberlerin isimleri gizli tutulmuştur. Görüşme esnasında katılımcıların izni ile ses kaydı alınmıştır. Görüşme süreleri ortalama 30 ila 60 dakika arasında sürmüştür. Görüşme formundaki sorular çalışmaya katılım sağlayan rehberlere aynı sıra ve aynı şekilde sorulmuştur. Görüşme yapılan rehberlerle görüşmenin sonunda bölgelere göre ayrılmış aziz ve azizeleri, anlatımlarında ne sıklıkla kullandıkları sorulmuştur.

Rehberlere uygulanan görüşmeleri ve açık uçlu soru formunu müsaitlik durumuna göre cevaplamaları istenmiştir. Katılım sağlayan rehberlerin bazıları telefonla katılım sağlamış bazılarına ise e-posta ile form iletilmiştir. Bu bağlamda rehberlerle yapılan görüşmeler, sosyal medya ağları, telefon ve e-posta aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin 18'i telefonla görüşülerek yapılmış olup, 5'i ile e-mail yoluyla görüşme formu aktarılmış ve görüşlerini yazılı bir şekilde tarafımıza iletmeleri istenmiştir. Diğer 5 kişi ise sosyal medya aracılığıyla ulaşılmış açık uçlu form gönderilmiş ve yine görüşlerini tarafımıza yazılı bir şekilde iletmeleri istenmiştir. Yapılan görüşmeler toplamda 30-60 dakika arası sürmüştür. Görüşmelerin tamamı Eylül-Ekim 2020 tarihleri arasında gönüllülük esasına dayanılarak yapılmıştır. Araştırmaya davet edilen rehberlerden daveti geri çeviren olmamıştır. Araştırma kapsamında toplamda 28 turist rehberi ile görüşülmüştür. Elde edilen verilerin tekrara düşmesiyle 28 turist rehberi ile görüşmeler sonlandırılmıştır.

Katılımcılar K1, K2, K3 şeklinde kodlanarak aktarılmıştır. Görüşmeler Covid-19 sebebi ile yüz yüze yapılamamıştır. Araştırmanın nitel veri toplama araçlarından biri olan görüşme yöntemi ile elde edilen verilerin çözümlenmesi ise İçerik Analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik Analizi araştırmaya katılım sağlayan kişilerin görüş ve düşüncelerinin keşfedilmesini amaçlayan bir analiz tekniğidir. Elde edilen veriler düzenlenerek ve okuyucuya aktarılması için doğrudan alıntılanma yapılmasının yanında araştırma yapan kişinin elde ettiği verileri de betimsel analiz ile yorumlaması gerekmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2016). İçerik analizinde katılım sağlayan rehberlerin her biri için bir numara verilir ve görüşleri numaralarıyla birlikte not edilir. Bu numaralandırma sisteminde birbirinden bağımsız iki akademisyen tarafından belirlenmiş ve ortak bir şekilde bu numaralar kabul edilmiş şekilde gruplandırılmıştır. Sonrasında ise sorulan sorulara karşı hepsinin neler söylediği yazılmaktadır. Aynı düşüncede olanlar veya farklı düşüncelere sahip olanlar yöneltilen sorulara karşı nasıl cevap verdikleri numaralarıyla birlikte analiz edilmektedir. İçerik Analizi, birden fazla olanın tümevarım şeklidir. İçerik analizinin yapım sırası; verilerin kodlanması ve ayrıştırılması, temaların belirlenmesi, kod ve temalar düzenlenmesi ve son olarak ise tanımlanan bulguların yorumu yapılmaktadır. Rehberlerle yapılan görüşmelerin analizinde ise Betimsel Analiz yöntemi tercih edilmiştir. Betimsel Analiz dört aşamada yapılmaktadır. İlk olarak bir çerçeve hazırlanmıştır. Bununla birlikte yine önceden hazırlanmış verilerin düzenlenmesi yapılır. Yapılan bu düzenlemeler sonucu bulguların tanımlanması sağlanır ve varsa bunlara atıflar yapılır. Son aşamada ise bulguların yorumlanması ve net bir dille açıklanması yapılır (Şimşek, 2012). Bu sayede katılım gösteren turist rehberlerinin önemli ifadeleri belirlenmiştir. Sonuç olarak ise ortak ifadelerin belli temaları oluşturacak şekliyle sınıflandırılmıştır.

Geçerlilik ve güvenilirlik bir araştırmanın en önemli ölçütlerinden biridir. Bu sebeple araştırmada elde edilen sonuçların inandırıcılığı o çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliğinden

geçer. Bu çalışmada geçerlilik ve güvenilirlik açısından araştırmamızın amacına uygun sorular belirlenmiş olup bir bütün halinde yol izlenmiştir. Katılım gösteren gönüllü rehberlerle uzun süre etkileşimde bulunulmuş ve araştırma amacı hakkında bilgiler verilmiştir. Görüşme formundaki sorular sorulmuş ve veriler toplanmıştır. Elde edilen bulgularla birlikte literatürde karşılaştırma yapılmıştır. Katılımcılar kodlama şeklinde belirtilmiş olup ortak bir paydada toplanmıştır. Alanında uzman turist rehberleri ile yapılan bu görüşmeler analiz edilmiş ve okuyucuya aktarılmıştır (Şimşek, 2012).

Bulgular

Elde edilen bulgular iki kısımda incelenmiştir. Tablo 1 ve Tablo 2'de, katılım sağlayan 28 turist rehberinin demografik özelliklerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Tablo 1.'den anlaşılacağı gibi katılımcıların 19'u erkektir. Katılımcıların 18'i üniversite mezunu, 8'i yüksek lisans, 1'i ise doktora mezunudur. Uzmanlık alanları kişiye göre farklılık gösteren rehberlerin Anadolu, kültür ve İstanbul alanlarında yapmış oldukları çalışmalarını sebebiyle bu alanlarda uzmanlıklarının fazlalığı dikkat çekmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Katılımcı (K)	Cinsiyet	Eğitim	Oda	Uzmanlık Alanı
K1	Erkek	Y. Lisans	İRO	Gastronomi, Bisiklet
K2	Erkek	Y. Lisans	İRO	Anadolu, kültür, İstanbul, askeri tarih
K3	Kadın	Üniversite	İRO	x
K4	Kadın	Y. Lisans	NERO	Pazarlama
K5	Erkek	Üniversite	İRO	x
K6	Erkek	Y. Lisans	ANRO	x
K7	Erkek	Üniversite	ADRO	x
K8	Kadın	Y. Lisans	TRO	Ermeni Tarihi
K9	Kadın	Üniversite	İRO	İstanbul, Güneydoğu Anad. Bölgesi
K10	Erkek	Üniversite	İRO	Gazeteci, yazar, fotoğrafçı, Ejiptoloji, Eğitimci, Kültür ve Turizm
K11	Erkek	Üniversite	İRO	x
K12	Kadın	Doktora	ANRO	Kültür Rotaları, Kültürel Miras, Sanat Tarihi
K13	Kadın	Y. Lisans	İRO	x
K14	Erkek	Üniversite	ARO	Dini ve Kültürel Gruplar, Türkiye, Kıbrıs, Girit
K15	Kadın	Üniversite	İRO	Çocuk ve Müze, Gemi Rehber
K16	Erkek	Üniversite	İRO	x
K17	Erkek	Y. Lisans	GARO	x
K18	Erkek	Üniversite	ARO	x
K19	Erkek	Üniversite	İRO	x
K20	Erkek	Üniversite	İRO	x
K21	Erkek	Y. Lisans	İRO	Mimar Sinan Eserleri, İstanbul Su Kültü, İstanbul Surları, İstanbul'da Uç Manevi Din Mirası
K22	Erkek	Üniversite	İRO	x
K23	Kadın	Üniversite	İRO	x
K24	Erkek	Üniversite	İRO	x
K25	Erkek	Üniversite	NERO	Kapadokya yürüyüş, gurme ve gastronomi, Hristiyanlık inanişindeki Kapadokyalı Babaların rolü uzmanlıkları
K26	Kadın	Üniversite	NERO	Gurme ve mozaik yolu
K27	Erkek	Üniversite	NERO	x
K28	Erkek	Üniversite	NERO	Gurme ve mozaik yolu

Tablo 2.'de rehberlerin çoğunluğunun ülkesel olarak çalışma gösterdiği görülmektedir. Çalışma lisanslarına bakıldığında; 10 rehberin turizm rehberliği lisans programı mezunu olduğu, 10 rehberin bakanlığın açmış olduğu kurs ile rehber olduğunu son olarak da 8 rehberin turizm rehberliği ön lisans programı mezunu olduğu belirlenmiştir. Mesleki deneyimlerine

bakıldığında 1 yıldan az süredir eylemli çalışan rehber bulunmamaktadır. 1-3 yıl arası 5 rehber, 4-7 arası 5, 8-11 arası 7, 12-15 arası 4, 15 yıl ve üzeri 7 rehber bulunmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Katılımcı (K)	Çalışma Lisansı	Rehberlik Türü	Mesleki Deneyim	Dil/Diller
K1	Lisans turizm rehberliği	Ülkesel	9 yıl	İngilizce
K2	Bakanlık kursu	Ülkesel	23 yıl	İngilizce
K3	Ön lisans turizm rehberliği	Bölgesel	2 yıl	İngilizce, Almanca
K4	Lisans turizm rehberliği	Ülkesel	9 yıl	İngilizce,
K5	Ön lisans turizm rehberliği	Bölgesel	2 yıl	İspanyolca, Portekizce
K6	Lisans turizm rehberliği	Bölgesel	4 yıl	İngilizce
K7	Ön lisans turizm rehberliği	Ülkesel	14 yıl	İngilizce
K8	Lisans turizm rehberliği	Ülkesel	9 yıl	İngilizce
K9	Bakanlık kursu	Ülkesel	23 yıl	İngilizce
K10	Bakanlık kursu	Bölgesel	40 yıl	İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça, İtalyanca
K11	Ön lisans turizm rehberliği	Bölgesel	2 yıl	Rusça
K12	Lisans turizm rehberliği	Ülkesel	15+	İngilizce
K13	Lisans turizm rehberliği	Ülkesel	4-7 yıl	İngilizce
K14	Bakanlık kursu	Ülkesel	15+	Almanca
K15	Bakanlık kursu	Ülkesel	18 yıl	İngilizce, İtalyanca
K16	Ön lisans turizm rehberliği	Ülkesel	11 yıl	İngilizce
K17	Bakanlık kursu	Ülkesel	12-15 yıl	İngilizce, Arapça
K18	Ön lisans turizm rehberliği	Ülkesel	18 yıl	İngilizce
K19	Lisans turizm rehberliği	Bölgesel	1-3 yıl	İngilizce
K20	Bakanlık kursu	Ülkesel	4-7 yıl	Japonca, Çince
K21	Bakanlık kursu	Ülkesel	8-11 Yıl	Arapça
K22	Bakanlık kursu	Ülkesel	8-11 yıl	Japonca, Çince
K23	Bakanlık kursu	Ülkesel	8-11 yıl	İngilizce
K24	Ön lisans turizm rehberliği	Bölgesel	1-3 yıl	Arapça
K25	Lisans turizm rehberliği	Ülkesel	4-7 yıl	İngilizce
K26	Lisans turizm rehberliği	Ülkesel	12-15 yıl	İngilizce
K27	Ön lisans turizm rehberliği	Ülkesel	4-7 yıl	İngilizce
K28	Lisans turizm rehberliği	Ülkesel	12-15 yıl	İngilizce

Katılımcılara yöneltilen açık uçlu sorular ve yanıtlara ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir;

Tablo 3. Aziz ve azizelere yönelik katılımcı görüşleri

Turlarda anlatımlarınızda en çok hangi aziz/azizelerin bahsi geçer?	<p>Azizler: İsa Peygamber, Havariler, Paul, George, John (İncilci), Nikolaos, Vaftizci Yahya, Konstantin, Sergios ve Bakhos, Kapadokyalı Babalar, 4 Evangelist, Gregorius, Simeon, Lazarus, Panteleimon, Mamas, Barnabas, Onouphrios, Stilit Simeon, Polycarpus, Mammias, George, Nusaybinli Eftem, Gregor Lusavoriç, Papias, Yedi Uyurlar, Sivaslı 40 Marytr, İgnatios, Theodor, Nasıralı Yusuf</p> <p>Azizeler: Meryem Ana, Katherine, Barbara, Tekla, Euphemia, Mezdelli Meryem, Helena, Theodore, Elizabeth, Anna</p>	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28
---	---	---

Tüm katılımcılar Tablo 3'te belirtilen turlarda en çok hangi aziz/azizeleri anlatırlar sorusuna katılım göstermiş olup, bölgelere göre değişir cevabını vermişlerdir.

Ayrıca K2 azizlere ek olarak “*Mevlana (Celalettin Rumi), Hacı Bektaş Veli*”,

K10: “*Azize Theophania*”,

K14: “*Kiril/ Cyrill (İskenderiyeli), Nestorius (İstanbul), Theodore (amasyada öldürülen), Harambalos, Antonius, Crysostomos, Basus, Hilarion, Augustinus, Silas, Athonosios, Anatolius (Laodikyalı), Ephopres (Laodikya ve Adlossea)*”,

K17: “*Nikeforas*”

K21 ve K24: “*Simeon Stilit*”,

K28: “*Hieron*” cevabını eklemiştir. Azizelere ek olarak ise

K8: “*Azize Hripsime, Azize Gayane, Azize Nino*”,

K13: “*Azize Kyriaki*”, K14; “*Dorotheo, Theopano, Margarett Meryemler*”i eklemiştir (Tablo 3).

Tablo 4. Aziz ve azizelere yönelik katılımcı görüşleri

Detaylı anlatım yaptığınız aziz ve azizeler hangileridir?	Tüm katılımcılar bu soruya 1. ve 2. Soruya verdikleri cevapların aynısını vermişlerdir.	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K25, K26, K27, K28
---	---	--

27 katılımcı Tablo 4'teki detaylı anlatım yaptıkları aziz/azizeler sorusuna yukarıdaki gibi cevap vermiştir.

K14 ek olarak ise: “*Nuh Peygamber, Zekeriya, 3 Müneccimler (Casper, Melchiar, Balthasar), Yunus Emre, Bektaş Veli, Mevlâna Celalettin Rumi, Juliana, Demetrios, Gregor (kuyuya başa aşağı asılan)*” eklemiştir (Tablo 4).

Tablo 5. Aziz ve azize hayatları ile ilgili katılımcı görüşleri

Aziz ve azizelerin hayatından nasıl bahseder, en çok hangi bilgileri vurgularsınız?	Aziz ve azizelerin yaşamları, ölümleri, yaşadıkları dönem, çektikleri eziyetleri, nasıl şehit edilişleri, Hristiyanlığı yaymak için yaptıkları işler, göstermiş oldukları mucizeleri, sembolleri, kendilerine atfedilen yerler, kendileriyle aynı isimde aziz ve azizelerden, kendilerinden geriye bıraktıkları izler, Dünya'nın Hristiyanlığı kabulünden, kültürlere bıraktıkları etkilerden, nasıl aziz ve azize olduklarından ve anma günlerinden bahsetmektedir.	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K22, K23, K25, K26, K27, K28
---	--	---

26 katılımcı Tablo 5'teki aziz/azize hayatlarından nasıl bahsettikleri, en çok hangi bilgiler üzerinde durdukları sorusuna yukarıdaki gibi cevap vermiş olup buna ek olarak ise;

K2: “*Dini konularda herhangi bir dine mensup değilim bu nedenle dinle ilgili konuları tarihçi gözüyle anlatım yaparım. Anlatım sırasında rivayet edilmekte, inanılır vb. şekilde anlatırım. Anlatım yapılan şahıs veya mekânın rehberlik mesleği ile olan bağlantısına değinirim. İnanç sübjektif rehber ise objektif olmalıdır. Tarihsel vaka anlatmam fakat tarihsel kaynaklar ışığında neler yapılmış onları anlatırım*”

K4: “*Vaftizci Yahya ve Ürdün Nehri’nde İsa’yı vaftiz etmesi, Yahuda’nın ihaneti, Barbara’nın yıldırım olayını eklemiştir.*

K14: “*Bu çok uzun bir konu sadece Nikolas’ın 30 ayrı efsanesi var*” demiştir.

K25: “*Konstantin’in Milvian Köprüsü savaşını haçla ilgili gördüğü rüya ile kazanması ve Helena’nın gerçek haçı bulmasını*” eklemiştir (Tablo 5).

Tablo 6. Aziz ve azizelerin efsaneleriyle ilgili katılımcı görüşleri

Anlattığınız aziz ve azizelerin hangi efsanelerinden bahsedersiniz?	İsa Peygamber ve Meryem’in hayatını, Paul’un Efes Tiyatrosu’nda Hristiyanlık konuşması, Hristiyanlığa olan katkısından ve Tarsuslu olması ve adının İncil’de geçmesinden ve Aziz Paul Yolu’ndan, İsa’nın çarmıhta Meryem’i John’a emaneti ve Efes’e gelmeleri buradaki yaşamları Peter (Pierre)’in Vatikan ile olan ilişkisinden, Hristiyanlığa olan katkısından, Nikolaos’un popüler kültürdeki yeri ve Noel Baba ile olan ilişkisi, Kapadokyalı Babalar’dan Kayserili Büyük Basil’in Doğu manastır yaşamının temellerini attığından ve manastır yaşamı için önemli bir isim oluşu, Büyük Konstantin’in İstanbul kurucusu olması ve adını şehre vermesinden, İznik Konsili’nde aldığı kararlarla kilit rol oynadığından, Bizans’ın temellerinin atıldığından ve annesi ile Hristiyanlığı kabul etmesi, Barbara’nın Hristiyan oluşundan, Onouphrios hayatından, Stilit Simeon’un çilekeş hayatından.	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K22, K23, K25, K26, K27, K28
---	--	---

26 katılımcı Tablo 6’daki aziz/azizelerin hangi efsanelerinden bahsetmektedir sorusuna yukardaki gibi cevap vermiştir. Bunlara ek olarak ise Nicholas’ın Noel Baba ile ilişkisi ve kültü, denizcilerin koruyucusu, fakirlere yardım etmesinden, Meryem’in John’a emanet etmesi, Petrus’un çarmıha baş aşağı gerilmesi, Paul’un Şam yolunda İsa ile karşılaşması, George’un ejderhayı öldürmesi, prensesi kurtarması ve yılanla olan savaşı, Lazarus’un öldükten sonra İsa tarafından diriltilmesi, Euphemia’nın çektiği işkenceleri, Theodore’nin yılanla savaşı, Tekla’nın bakire kalmak için duası ve birden yok olması, Simeon’un sütun efsanelerinden de bahsedilmiştir.

K4: “*Ülkelere göre değişim göstermekte örneğin İngilizlere Azize Barbara, Brezilya’da Theodore ve George, İsa’dan önce gelmektedir*”,

K5: “*Konstantin’in Hristiyanlığı kabulü, Roma Dönemi kültürü ve o dönemde yapılan surlar, aqua sistemini anlatırım. Efes’in denizden uzak olduğu halde ticaret liman kentinin tercih edilmesini anlatır ve ek olarak Konstantin’in seçilmesiyle haliç ve boğazlardan bahsederim*” (Tablo 6)

Tablo 7. Aziz ve azizeler ile ilgili katılımcı görüşleri

Turistler en çok/en az hangi aziz ve azizeleri merak ediyor? Hiç ismi geçmeyen aziz ve azizeler var mıdır?	En çok İsa Peygamber, Nikolaos, Paul, Meryem Ana, George, John, Havariler, Basil, Meryem, Vaftizci Yahya, En az Filipus, Kayserili Basil, Theodore, Pisidya Antakyalı Margaret, Tekla, Katherina, Euphemia, Theodore, Salmore (Patrikhanede kemikleri var) Yahuda İşkaryot	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28
--	--	--

27 katılımcı Tablo 7'deki turistlerin en çok/en az hangi azizleri merak etmekte, adı geçmeyen aziz/azizler sorusuna yukardaki gibi cevap vermiştir. Katılımcıların hepsi en az ismi geçen aziz/azizeler sorusuna ise “*Hristiyanlıkta binlerce ismi geçmeyen aziz ve azize vardır*” şeklinde belirtmişlerdir.

En çok adı geçen aziz ve azizelere ek olarak; K25: “*Konstantin, Onouphrios, Helena*”,

K7: “*Yedi Uyurlar mucizesi*”,

K20, K21, K24: “*Uzakdoğulu turistler Meryem Ana*”,

K26: “*Simeon*”u eklemiştirler. En az adı geçenlere ise K3: “*Stefan’ın kim olduğunu ve taşlanarak öldürüldüğü*”,

K25: “*Aramatyalı Yusuf, Nysalı Gregorius, Hieron, Nazianzolu Gregorios, Menas, Filistinli Zosimos, Blasios, Kleopas’ın karısı Meryem, Barbara*”,

K26 ve 27: “*Prokopias, Mamas, Hieron*”da eklemiştirler.

K12: “*Turistlerin geldikleri yere göre değişim gösterir ama Hristiyan grupsa özellikle İncil’de geçen aziz/azizeleri merak ederler. Eğer Türk turistlerse genellikle Meryem merak edilmektedir. George gibi efsaneleri yoksa...*”,

K14: “*Turistler aziz ve azizeleri merak etmiyor*” (Tablo 7)

Tablo 8. Aziz ve azizeler ile ilgili katılımcı görüşleri

Turlarda çok da sık anlatılmadığı halde mutlaka anlatılmasını önerdiğiniz aziz ve azizeler hangileridir?	Basil (Kapadokyalı Babalar), Paul, Nikolaos, Meryem Ana, Simeon, Yahuda İškaryot, Nazianzolu Gregor, Mamas, Katherina, Barbara, Onouphrios, Tekla	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K22, K23, K25, K26, K27, K28
--	---	--

Katılımcıların 25’i turlarda mutlaka anlatılmasını önerdiğiniz aziz/azizelerin hangileri olduğu sorusuna yukardaki gibi cevap vermiştir. Aynı zamanda katılım gösteren 25 rehber, turistin geldiği yere ve kültüre göre değişiklik göstermekte cevabını vermişlerdir. Turistlerin anlatılan her şeyi merakla dinlemediğini söylemişlerdir. Az bilinen aziz ve azizelerin anlatımlarda yer almadığını söylenmiştir.

Ek olarak K5: “*Pierre Kilisesi tur programı*”,

K25: “*Mecdelli Meryem, Aramatyalı Yusuf, Meccani Kozma ve Damyon*”

K26: “*Kutsal doktorlar*”,

K27: “*Prokopias*” cevabını da eklemiştirler (Tablo 8).

Tablo 9. Aziz ve azizeler ile ilgili katılımcı görüşleri

Turistler tarafından en çok hangi aziz ve azizelerin hangi efsaneleri merakla dinlenmektedir?	Meryem ve İsa Peygamber’in hayatından, Meryem Ana Evi bulunması, Meryem ve İncilci Yahya Paul’un hayatı ve Anadolu olduğunu, Nikolaos’un efsanelerinden ve Anadolu olması, Noel Baba ile ilişkilendirilmesinden, St. Pierre’nin mağarasında Hristiyanlığı topladığı ilk yer olmasından, İsa’nın Lazarus’u diriltmesinden, Gregor Lusavoriç’in hayatı	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K22, K23, K25, K26, K27, K28
---	--	--

Katılımcıların 25'i turistlerin en çok hangi aziz/azizelerin efsanelerini merakla dinlemektedir sorusuna yukardaki gibi cevap vermiştir. Ek olarak ise anlatım yapılan turistlerin aziz ve azizeler hakkında gerçek bir kişilik olduğunu bilmediğini belirtmişlerdir.

K2: “*John, Meryem Ana, Nikolaos ve Paul’un hayatında Anadolu*”,

K3: “*Euphemia*”

K4 ve K5: “*Theodore, George, Simeon, Vaftizci Yahya, Barbara efsanesi, melekler, Mamas’ın Kilisesi türbeye çevrilmiştir*”

K7: “*Yedi Uyurlar*”,

K9: “*Tekla*”,

K14: “*Kapadokyalı kilise babaları, asker azizler, konsillerde adı geçen kilise önderleri, K17 ve K26 Simeon Stilit ve efsanesi, Mecdelli Meryem*”,

K25: “*Konstantin ve Helena*”,

K27: “*Basil ve Gregory*”,

K5: “*Katherina, Meryem Ana sahnelerini yaşadığına inanılmaktadır. Psikologlar notlar alıp bu notlarla Efes’te bulunan Meryem Ana Evi koordinatları bulunuyor. İncilci Yahya’nın buradaki bazilikada bulunması önemli çünkü aziz ve azizenin mutlak orada bulunmuş olması gerekir*” (Tablo 9).

Tablo 10. Aziz ve azizeler ile ilgili katılımcı görüşleri

Anlatımlarımızda önem sırasına koymak isteseyiz Hristiyanlık tarihi için en çok önemini vurguladığımız ilk beş aziz ve ilk beş azizenin ismini verebilir misiniz?	Azizler; İsa Peygamber, Vaftizci Yahya, Havariler, Paul, John (İncilci Yahya), Petrus, Nikolaos, Basil (Büyük), Nazianzolu Gregor, George, Yorgi, Onouphrios, Konstantin, Lazarus, Bartholemeus (Havari), Gregor, Yohakim, Yusuf Azizeler; Meryem Ana, Anna, Theodore, Tekla, İrene, Mecdelli Meryem, Euphemia, Barbara, Helena, Elizabeth, Katherina, Margareta	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K22, K23, K25, K26, K27, K28
---	---	--

Katılımcıların 25'i anlatımlarda önem sırasına koymak isteseyiz Hristiyanlık tarihi için en çok önemini vurguladığımız ilk beş aziz/azize sorusuna yukardaki gibi cevap vermiştir. Bunlara ek olarak

K17: “*Kutsal Kase ve Barnabas İncili*”ni de eklemiştir (Tablo 10).

Tablo 11. Aziz ve azizelerin özellikleri ile ilgili katılımcı görüşleri

Anlatımların sırasında aziz ve azizelerin hangi özelliklerinden bahsetmektedir? Karakteristik özellikleri mi yoksa yaptığı işlerden mi bahsetmektedir?	Yaptığı işlerden, Efsanesi ve mucizelerinden, Yaşamlarından Hristiyanlıktaki yerlerinden	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K22, K23, K25, K26, K27, K28
--	---	--

Katılımcıların 25'i anlatım sırasında aziz/azizelerin hangi özelliklerinden bahsetmektedir, karakteristik özellikleri mi yoksa yaptığı işler mi sorusuna yukardaki gibi cevap vermişlerdir.

Ayrıca K2: “*Biyografisinden yaptığı işler geri planda kalmaktadır. Karakteristiğe ise her zaman giremezsin Mevlâna ve Şems şairsel anlatırım*” (Tablo 11)

Tablo 12. Aziz ve azizeler ile ziyaret yerlerine ilişkin katılımcı görüşleri

Anlatımlarımızda aziz ve azizelere özellikle yer verilmesi gereken ziyaret yerleri var mıdır? Varsa bu yerler nerelerdir?	Tarsus ve Efes: Paul, Peter: Vatikan, Petersburg, Pierre ve Lukas: Antakya, Nikolaos: Perge, Büyük Basil, George, Aya Yorgi, Hacı Bektaş Veli: Kapadokya, Filipus: Hieropolis, Meryem Ana, Tiyatro, John'un Kilisesi: Efes, Ayasofya: Vaftizci Yahya ve Konstantin, Tekla: Aya Tekla Kilisesi, Barnabas: Kıbrıs, İrene, Helena, Büyük Konstantin, Theodore: İstanbul, Mevlana: Konya, İbrahim: Urfa, Mor Yakup, Mor Efremler ve Mor Gabriel: Mardin, Ani Harabeleri: Hripsime ve Gayane, Sümela Manastırı, Gürcistan: Aziz George	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K22, K25, K26, K27
---	---	--

Katılımcıların 23'ü anlatımlarımızda aziz/azizlere özellikle yer verilmesi gereken ziyaret yerleri var mıdır, varsa bu yerler nerelerdir sorusuna yukardaki gibi cevap vermiştir. Buna ek olarak;

K2: “*Ayak bastıkları yerlerden. Kilise ve şapellerdeki fresk ve ikonlardan. Pamukkale, Fener Rum Patrikhanesi, Ayasofya, Fener Balat Rum-Ortodoks Kilisesi,, Ermeni Kilisesi (İstanbul), Kapadokya Kiliseleri, Açık Hava Müzesi, Soğanlı Açık Hava Müzesi, Keşlik Manastırı, Kırk Şehitler Kilisesi, İhlara Vadisi, Yılanlı Kilise*”,

K25: “*Paşabağ Simeon inzivagahı, Cambazlı, Kılıçlar, Üzümlü, Ayvalı, Anna ve Yohakim*” (Tablo 12).

Tablo 13. Aziz ve azizeler ile ilgili katılımcı görüşleri

Bulduğunuz bölgedeki aziz ve azizelerin anlatımını ne tür kıstasları ele alarak seçersiniz? (Daha önceki deneyimleriniz, turist profili, mekânın mutlaka olmazsa olmazı, inanış biçimleri???)	Mekânın olmazsa olmazı, Turist profili, Daha önceki deneyimleriniz, İnanış biçimleri	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K22, K23, K25, K26, K27, K28
---	---	--

Katılımcıların 25'i bulduğunuz bölgedeki aziz/azizelerin anlatımını ne tür kıstasları ele alarak seçersiniz (önceki deneyimler, turist profili, mekânın mutlaka olmazsa olmazı, inanış biçimleri) sorusuna yukardaki gibi cevap vermiştir. Buna ek olarak;

K27: “*Gezilen müzenin veya bölgenin tarihini ve önemini anlatırken bazı azizlerden mutlaka bahsedilmektedir. Bu sayede Hristiyanlık gelişimi ve günümüze yansımaları bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Efsanevi azizlerin Hristiyanlıktaki önemine atfen ülkemizle olan ilişkisi ziyaretçilere ilginç gelmektedir. Gelen ziyaretçi Müslüman bir ülke ziyaretinde olduğunun farkındadır fakat Hristiyan tarihinin bu topraklara ait olduğunu gezi boyunca anlamaktadır*”

K10: “Yıllardır papaz grupları ile çalışıyorum onlar bilgiye susamış insanlardır. Mekanla olan bağlantısı ve Hristiyanlık inancındaki önemi anlatırım” (Tablo 13).

Tablo 14. Aziz ve azizeler ile ilgili katılımcı görüşleri

Aziz ve azizeler hakkında verdiğiniz bilgiler Türk ve yabancı turistlere göre farklılık göstermekte midir? Cevap evet ise nasıl?	Katılımcıların 26’sı farklılık göstermektedir şeklinde cevap vermiştir. Anlatımlarda turist profili önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Türk turistlere detay verilmekte ve ilk olarak havari, aziz, azize kimdir diye anlatmak gerekiyor. Yabancı turistte direk bilgi verilmektedir.	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K22, K23, K25, K26, K27, K28
--	---	---

Katılımcıların 26’sı aziz/azizeler hakkında verdiğiniz bilgiler Türk ve yabancı turistlere göre farklılık göstermekte midir, cevap evet ise nasıl sorusuna yukardaki gibi cevap vermiştir. Buna ek olarak;

K2: “Mevlana’nın cinsel tercihini Türklerle tartışamazsın” demiştir.

K14: “Türk grupla çalışmıyorum. Bunları anlatsam misyonerlik yapıyor diye şikâyet ederler” (Tablo 14).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma Anadolu’da yaşamış veya yolu Anadolu’dan geçmiş aziz ve azizelerin rehber anlatımındaki yerlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemi benimsenen bu çalışmada ilk etapta Anadolu’da yaşayan veya yolu Anadolu’ya düşmüş aziz ve azizeler belirlenmiş, ikinci etapta ise bu aziz ve azizelerin rehber anlatımındaki yerleri çalışılmıştır. Çalışma grubunu alanında uzman profesyonel turist rehberleri oluşturmuştur. Gönüllü olarak katılım sağlayan 28 turist rehberiyle yapılmıştır.

Bu çalışma neticesinde Hristiyanlık tarihinde sayısı bilinmeyen oldukça fazla aziz ve azize vardır. Çalışmada Anadolu’da yaşamış, kısa bir süre Anadolu’da bulunmuş veya bir şekilde yolu Anadolu’dan geçmiş aziz ve azizeler incelenmiştir. Bölgelere göre dağılımı ise Akdeniz Bölgesi 86 aziz 9 azize, İç Anadolu ve Kapadokya Bölgesi 62 aziz 6 azize, Marmara Bölgesi 45 aziz 9 azize, Doğu ve Güney Doğu Bölgesi 7 aziz 3 azize, Karadeniz Bölgesi 14 aziz 3 azize, Sütuncu 6 aziz, yolu Anadolu’dan geçen 13 aziz 2 azize, 12 Havari ve sonradan eklenen 13. Havari ve 4 İncil yazarına yer verilmiştir. Akdeniz Bölgesi’nde en fazla “Paul, Petrus, Polikarpos, Meryem Ana, 7 Uyurlar, Nikolaos, Ignatios ve Lukas (İncilci)’ın izlerine rastlanırken, İç Anadolu ve Kapadokya Bölgesi’nde “Kapadokyalı Babalar, Vlas, Georgios, Hieron, Mamas, Katherina, Nino, Tekla ve Sivaslı 40 Martyr” in izlerine, Marmara Bölgesi’nde ise “Panteleimon, Yannis Hrisostomos, Sergios ve Bachos, Barbara, Helena, Irini, Büyük Konstantin”, Doğu ve Güney Doğu Bölgesi’nde “Mor Efrem, Mor Yakup, Gregor Lusavoriç” e, Karadeniz Bölgesi’nde “Asterios (Amaseialı), Phokas, Theodore teron, George (Amastris), Hypatios, Eugenios, Anthusa, Gregor (Niksarlı), Büyük Makrina ve Genç Makrina”, sütuncu olarak bilinen azizlerden “Yaşlı Simeon, Genç Simeon, Daniel, Alpius, Lukas ve Lazarus” ve son olarak yolu Anadolu’dan geçen “Vaftizci Yahya, Yusuf, Barnabas, Onouphrios, Mezdelli Meryem, Anna ve Yohakim” izlerine ulaşılmıştır (Erçolak, 2021:301-13).

Araştırmaya dahil edilen aziz ve azizelerin ortak özellikleri; Paul, Nikolaos ve Meryem hastaları iyileştirmeleri, Meryem ve Paul öldükten sonra göğe alınmaları, Petrus ve Vlas deniz üstünde yürümleri, 7 Uyurlar ve Ashab-ı Kehf Allah tarafından korunmaları, Polikarpos, Barbara ve Tekla ateşli rahatsızlıkları iyileştirici güçleri, Polikarpos, Vlas bereket getirdiğine

ve çoğaltma mucizeleri, Tekla, Vlas, Mamas ve Ignatios vahşi hayvanlara atılmış ve hayvanlar onlara dokunamamış olmaları, Georgios ve Nikolaos ölüleri diriltme gibi ortaklıklara ulaşılmıştır (Erçolak, 2021:301-13).

Çalışmada yapılan çözümlenmeler ile Hristiyanlık tarihine mal olmuş çok sayıda aziz ve azize varken bunların sadece bir kısmı rehber anlatımlarında geçmektedir. Yapılan çalışmada Akdeniz Bölgesi'nde; "Paul, Petrus, Polikarpos, 7 Uyurlar, İncilci Lukas, Nikolaos, Ignatios, Meryem Ana", İç Anadolu ve Kapadokya Bölgelerinde; "Kapadokyalı Babalar, Vlas, Georgios, Hieron, Mamas, Sivaslı Kırk Marytr, Katherina, Nino, Tekla"; Marmara Bölgesi'nde "Panteleimon, Yannis Hrisostomos, Sergios ve Bachos, Büyük Konstantin, Euphemia, Barbara, Helena, İrini", Doğu ve Güney Doğu Bölgesi'nde; "Mor Efrem, Mor Yakup, Gregor Lusavoriç", Karadeniz Bölgesi'nde; "Asterios (Amaseialı), Phokas, Theodore Teron, George (Amastris), Hypatios, Hypatios, Eugenios, Anthhusa, Gregory (Niksarlı), Azize Büyük Makrina ve Genç Makrina'a ve son olarak Anadolu'da yaşamış sütuncu olarak bilinen azizlerden en çok "Yaşlı Simeon, Genç Simeon, Daniel, Alpius, Lukas ve Lazarus"un rehber anlatımlarında yer aldığı belirlenmiştir (Erçolak, 2021:301-13).

Araştırmada rehber anlatımlarında en çok yer alan azizler; İsa Peygamber, Vaftizci Yahya, Havariler, Paul, George, John, Nikolaos, Konstantin, Sergios ve Bachos, Kapadokyalı Babalar, 4 Evangelist, Polikarpos, Gregorios, Simeon, Lazarus, Panteleimon, Mamas, Barnabas, Onouphrios, Stilit Simeon, Amasyalı George, Mor Efrem, Gregor Lusavoriç, Papias, Yedi Uyurlar, Sivaslı Kırk Martyr, Ignatios ve Theodor iken azizeler;; Meryem, Katherine, Barbara, Tekla, Euphemia, Mecdelli Meryem, Helena, Theodore, Elizabeth ve Anna'dır. Rehberler anlatım yaptıkları bu aziz ve azizelerle ilgili Meryem'in Kutsal Ruh tarafından hamile bırakılması ve İsa'nın doğumu, Aziz Nikolaos'un Noel Baba ile ilişkisi, denizcileri fırtınadan kurtarması, fakirlere yardım etmesin, çocuğu olmayan bir kadına yardım etmesi, kıtlık ile mücadelesi, insanları kötülüklerden koruması, suçsuz üç komutanı kurtarması, kıtlıkta şehirlerini terk eden üç genci kurtarması, İsa Peygamber'in çarımhta Meryem'i John'a emaneti, İsa Peygamber'in Şam'da Paul'a görünmesi, George'un ejderhayla savaşı ve prensesi kurtarması, Theodor'un yılanla savaşı, Lazarus'un İsa tarafından diriltilmesi, Azize Euphemia'nın çektiği eziyetleri, Tekla'nın şehitliği ve Simeon'un sütun efsaneleri anlatılmaktadır (Erçolak, 2021:301-13).

Rehberlerin anlatımlarında en çok yer tutan hususlar kısaca şöyledir; İncil'de kendisine ayrılan 13 bölümü ile Paul, Hristiyanlık için yaptığı işlerle önemli olmuş, havarilere eş tutulmuş ve Hristiyanlık teolojisine oldukça fazla katkısı olan bir isimdir. Kapadokyalı Babalar'dan olan Nyssalı Gregor "Babaların Babası" unvanı almıştır. Büyük Basil Hristiyanlık dini için yaptıkları ve manastır yaşamına olan katkılarından dolayı "Büyük" unvanı kendisine verilmiştir. Helena İsa'nın gerildiği çarımhın parçasını bulduğu için önemli isimlerden olmuştur. Gregor Lusavoriç Ermeni halkına Hristiyanlığı getirmesinden dolayı "Aydınlatıcı" lakabı bahşedilmiştir. Gregorios/ Aya Yorgi'ye "Büyük Şehit" unvanı verilmiştir. Aziz Hypatios (Rouphinianaili) "Konstantinapolis'te bulunan tüm keşişlerin babası" olarak bilinmektedir. Aziz Gregory (Dekapolisli) işkenceye maruz bırakılmadan öldüğü için "Kırbaç izi olmayan" aziz olarak bilinmektedir. Ignatios (Antakyalı) "Havarisel Baba" unvanına erişmiştir. İsa'nın en sevdiği havarisi olarak bilinen Petrus "Havarilerin Prensi" olarak adından bahsettirmektedir. Büyük Konstantin ise Hristiyanlığı kabul eden ilk Roma İmparatoru olmuştur. Irenaeus (Ludgunumlu) ise "Kilise doktorini baş mimarı" olarak bilinmektedir. Lukas (İncilci) ise "Sözcüklerin Ressamı" olarak bilinmektedir. Mor Efrem (Nusaybinli) ise "Süryanilerin Güneşi" olarak bilinmektedir (Erçolak, 2021:301-13).

Çalışma doğrultusunda rehberler aziz ve azizelerin hayatlarından, nasıl öldürüldüklerinden, yaşadıkları dönemden, çağdaşlarından, çektikleri eziyetlerden, Hristiyanlık için yaptıkları

işlerden ve mucizeleri, simgeleri, mekânları anlatılmaktadır. Rehberler detaylı bir şekilde anlatım yaptıkları aziz ve azizelerin en çok kiliselerdeki resimlerde bulunanlara yer verdiklerini, tur programlarında kendi adına atfedilen kutsal mekânları bulunanlara önem vermişlerdir (Erçolak, 2021:301-13).

Rehberler ayrıca anlatımlarında aziz ve azizeleri İslamiyet ile de ilişkilendirerek örnekler vermektedirler. Hem Hristiyanlıkta hem de Müslümanlıkta önemli kabul görmüş azizler vardır. Bunlar, Meryem Ana, 7 Uyurlar, Panteleimon, Georgios, Vlas, Mamas'dır. Meryem Ana Hristiyanlıkta İsa Peygamber'in annesi olması ve Hristiyanlığa katkılarıyla olduğu kadar Müslümanlıkta da önemlidir. Kuran'da adı geçen kadınlardan olup "ıffetin sembolü" olarak görülmektedir. Hristiyanlıkta Panteleimon doktor-aziz olarak, İslamiyet'te "Lokman Hekim" olarak bilinmekte ve Anadolu'da adına birçok yatacık bulunmaktadır. Bir diğer aziz ise Georgios/Aya Yorgi'dir. Asker aziz olarak bilinen Aya Yorgi'nin İslamiyet'te karşılığı Hızır-İlyas olarak bilinmektedir. Her iki din için de zor zamanlarda ihtiyacı olan insanlara yardım ettiğine ve bereket getirdiğine inanılmaktadır. 7 Uyurlar her iki dinde de önemli kabul edilmiştir. Her iki din için dinlerinden vazgeçmeyerek Tanrıları tarafından mucizevi bir şekilde uyutulmuş ve korunmuşlardır. Bu sebeple her iki din mensupları için zor zamanlarda saklandıkları bir sembol olmuştur. Müslümanlıkta Ashab-ı Kehf olarak bilinen azizler Kur'an'da Kehf Suresi 222. Ayette bahsedilmiştir. Vlas Hristiyanlıkta boğazına kılçık takılan çocuğu ölümden kurtarmış bir aziz olarak inanılmakta ve Müslümanlıkta "Boğaz Evliyası" olarak geçmektedir. Mezarı türbeye çevrilen aziz, insanların şifa bulmak için geldikleri yer olmuştur. Son olarak Kapadokyalı Aziz Mamas, Hristiyan olması ve mucizeler göstermesi ile kabul görmüştür. İslamiyette Mamas'ın ismi "Pir Şemmas Baba" olarak kilisesi ise "Erenler Tekkesi" olarak bilinmektedir. Türklere olduğu kadar Ermeni ve Rumlar için önemli olan zatın şifa dağıttığına inanılarak ziyaret edilmektedir (Erçolak, 2021:301-13).

Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç ise o dönemde yaşamış aziz ve azizelere verilen unvanlardır. Hristiyanlıkta ilk kadın şehit "Aya Tekla", ilk papa "Petrus", ilk münzevi hayat yaşayan "Vaftizci Yahya", ilk aziz unvanı "Polikarpos", ilk şehit havari "Zebedi oğlu Yakup", ilk ikonodül "Aziz Niketas (Medikion)", İsa'nın ilk havarileri "Petrus ve Andreas", ilk Süryani Akademisi kurucusu "Nusaybinli Mor Yakup"tur (Erçolak, 2021:301-13).

Hristiyanlık tarihi boyunca Eski Ahit'te ve Yeni Ahit'te geçen birçok aziz ve azize olmasına rağmen iz bırakanlar arasında havariler, Petrus, Filipus, Vaftizci Yahya, Meryem, Mecdelli Meryem, Paul, Nikolaos, Matta, Markos, Luka, Yuhanna olmuştur. Bunların sebebi ise çoğunun göstermiş olduğu mucizeler, iyileştirici güçleri ve bazılarının İncil yazarı olmasından ileri geldiği düşünülmektedir (Erçolak, 2021:301-13).

Azizlerin genellikle Anadolu'da buldukları şehirler; Konstantinapolis, Tarsus, Efes, Antakya, Caesarea, Amoriun, İkonium, Pisidya Antakyası, Patara ve çevresi, Nikomedia, Bitinya, Nusaybin, Sebastie, Edessa ve Pontus olduğu bu çalışma bulgularından anlaşılmaktadır (Erçolak, 2021:301-13).

Rehber anlatımlarında aziz ve azize hayatlarından bahsedilirken daha çok yaptıkları işler ön plana çıkarılmaktadır. Hem yerli hem yabancı turist anlatımlarında bu değişmemektedir. Hristiyanlığı yaymak adına yaptıkları işler, göstermiş oldukları mucizelere de yer verilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bir diğer veri ise turistlerin en çok "İsa Peygamber, Havariler, Vaftizci Yahya, Nikolaos, John, George, Basil ve Meryem Ana" gibi isimleri daha çok merak ettikleri olmuştur (Erçolak, 2021:301-13).

Erçolak'a (2021) göre Hristiyanlıkta binlerce aziz ve azizenin olmasına rağmen çoğunun ismi hiç geçmemektedir. Çoğu azizin olduğu mekânlar tur programlarına dâhil edilmemekle birlikte anlatımlarda ismi az geçen aziz ve azize anlatımlarının üstünde durulmalıdır. Rehberlerin

anlatımlarında mekânla olan ilişkisine göre aziz ve azizelerden bahsettiği, anlatımların turist profiline göre değişim gösterdiği, rehberlerin önceki deneyimleri ve turistlerin inanış biçimine göre değişim gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan bu çalışmanın birtakım sınırlılıkları vardır. Bu çalışmada sadece Anadolu'da yaşamış veya bir şekilde Anadolu'ya yolu düşen aziz ve azizeler konu alınarak sınırlandırılmıştır. Araştırmaya katılan çalışma kartlı ve eylemli rehberlerle görüşmeler Eylül- Ekim 2020 arasında yapılmış ve sınırlayıcı faktör olarak kabul edilmiştir. Pandemi dönemine denk gelmesi nedeniyle araştırmaya katılan rehberlerle yüz yüze görüşme gerçekleştirilememiştir. Dünyayı etkisi altına alan Korona virüs (COVID-19) sebebiyle çalışmada ilk etapta tercih edilen karma yöntemden vazgeçilerek nitel araştırma yöntemi olan görüşme formu ile açık uçlu sorular ise elektronik ortamda katılımcılara ulaştırılmıştır.

Araştırmanın önerileri ise aşağıda verilmiştir:

- Rehber odalarının, bölgelere göre Anadolu aziz ve azizeler için seminerler ya da uzmanlaşma eğitimleri düzenlemesi,
- DÖSİM'in müzelerdeki satış ofislerinde aziz ve azizelerle ilgili farkındalık oluşturabilecek hediyelik eşyalar tasarlayıp üretmesi,
- Aziz ve azizelerin anma günlerine özel program veya etkinlikler yapılması,
- Anadolu aziz ve azizelerin özellikle yabancı turistlere kendi ülkelerinde de tanıtımının yapılması için dijital ya da basılı ortamda reklam ürünlerinin Kültür ve Turizm Bakanlığı öncülüğünde hazırlanması, çalışma kapsamında geliştirilen öneriler arasındadır.

Kaynakça

- Akyürek, E. (1998). Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedon'lu (Kadıköy) Azize Euphemia, *Sanat Dünyamız*, 69/70: 175-189.
- Başçı (2011) *Türkiye'de İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Pavlus'un Yeri Önemi ve Turistik Ürün Potansiyelinin Değerlendirilmesinde Tanıtım Faaliyetlerinin Rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Başer & Başçı (2012) İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Pavlus Evi'nin Önemi ve Tanıtım Faaliyetlerine İlişkin Ziyaretçi Görüşlerinin Değerlendirilmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (19), 423-443.
- Budak, D. (2012). *Anadolu'da Yaşamış Aziz ve Azize Hayatlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Durmuş (2019) *Unesco Geçici Listesine Alınan Kasaba Köyü Mahmutbey Camii ve Kastamonu Turizmine Yönelik Değerlendirmeler*, Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Erçolak & Tanrısever & Pamukçu (2018) İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Paulus'un Önemi ve Tarsus Turizmine Etkisi, VIII. Ulusal IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri. Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- Erçolak, G., Tanrısever, C. & Pamukçu, H. (2019). İnanç Turizmi Kapsamında Aziz Paulus'un Önemi ve Tarsus Turizmine Etkisi, VIII. Ulusal IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri. Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- Gündüz, Ş. (2012). Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2(4): 1-21.
- Güzel, F. Ö. (2012). Türkiye'deki Hıristiyan Pazarı Değerlerinin Analizi ve İnanç Tabanlı Pazarlama Kapsamında Bu Değerlerin İlgili Pazarlara İletilmesi, *Mediterranean Journal of Humanities*, 2(2): 133-141.
- Kazhdan, A. P. & Sevchenko N. P. (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium Volume I-II-III*, Oxford University Press.
- Keskin, E. (2018). Doğu Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Anadolu'dan Kudüs'e Uzanan İnanç Yolculuğu, *Electronic Turkish Studies*, (13)18: 883-900.
- Kılıç, R. (2006). Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 19: 327-342.
- Madrigal, M. (2015). *Anadolu'nun Ekümenik Konsilleri*. Kutsal Kitap ve Arkeoloji.
- Mamytov, A. (2010). *Rus Ortodoks Kilisesi'nde Azizlerle İlgili İnanış ve Uygulamalar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sargın, S. C. & Tanrısever, C. (2020). St. Pierre (Aziz Petrus) ve Anıt Müzesi, *Anadolu'da İnanç Turizmi: Fenomenler, Efsaneler, Kişiler ve Mekânlar* (Ed. Ö. Güzel), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 334-341.
- Şimşek, A. (2012). Araştırma Modelleri, içinde *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (Ed. Ali Şimşek), 80-133, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Tanrısever, C. & Koç, E. D. (2018). Motifler ve Sayıların Rehber Anlatımındaki Yeri, İçinde *Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar* (Ed. N. Hacıoğlu, C. Avcıkurt, A. Kılıç & H. Ulusoy Yıldırım), 295-306, Ankara: Detay Yayıncılık.

Tiefenbach, H. (2012). *Anadolu'nun Azizleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Türkoğlu, A. E. (2006). *Geçmişte ve Günümüzde Antakya'da Hıristiyanlık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Ulutürk, M. (2005). *Hıristiyanlıkta Havarilik*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Urgun, O. (2011). *Anadolulu Aziz ve Azizeler*, Yayımlanmış Bitirme Tezi. Ege Üniversitesi, Çeşme Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu.

Varış, T. (2000). *Anadolu'daki İlk Yedi Kilise*. Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zaman, M. (2005). Türkiye'nin Önemli İnanç Turizmi Merkezlerinden Biri: Sumela (Meryamana) Manastırı, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6)2: 1-24.